

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Deragård

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken – 19 miljöer, Långasjö socken – 19 miljöer och Vissefjärda socken – 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS: "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en linugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1–3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

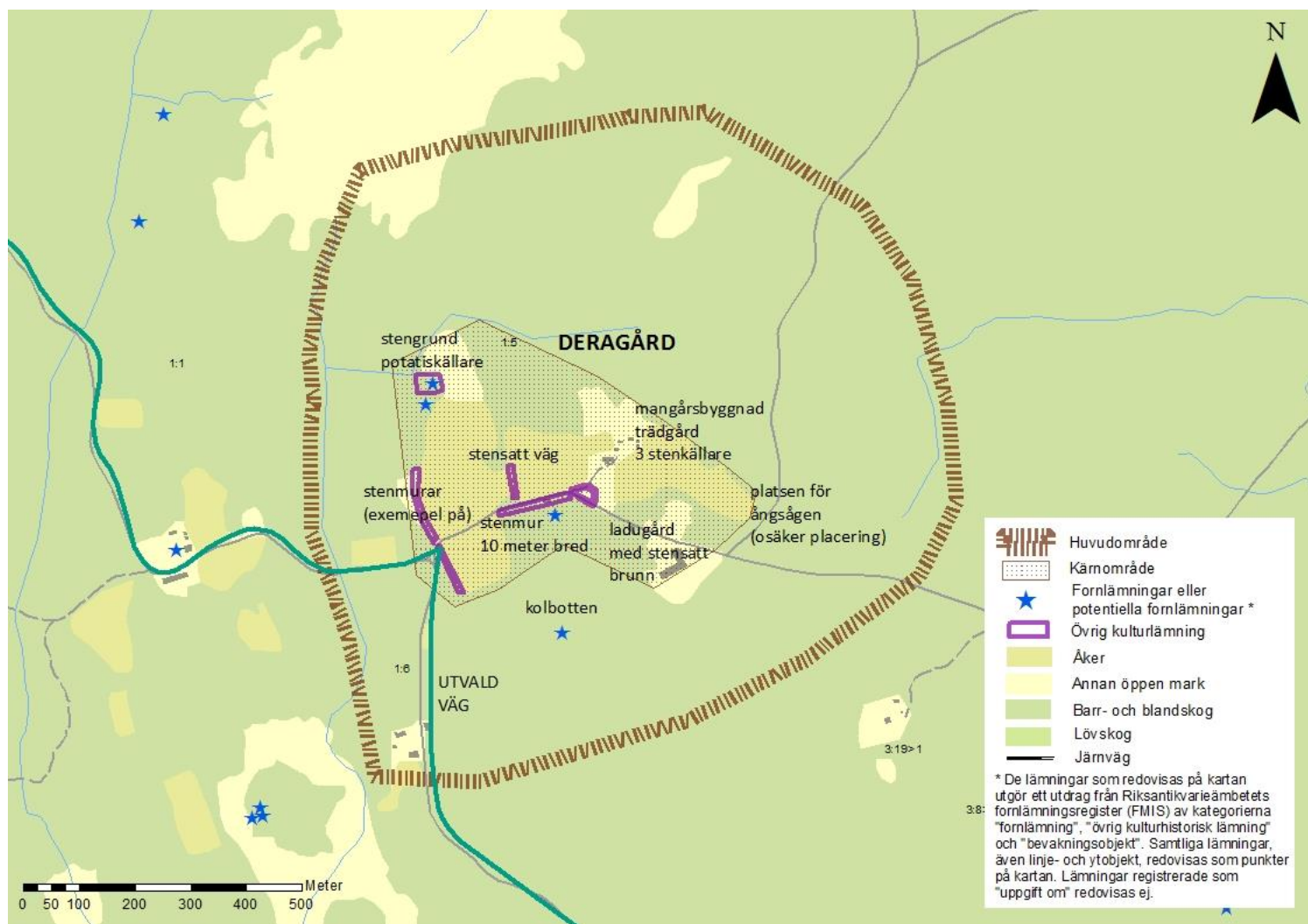
- Klass 1 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövärden och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 – miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Omslagsbild: En tio meter bred stenmur i den gamla intressanta kulturmiljön i Deragård.

Huvudområdet Deragård. Den gröna linjen är av länsstyrelsen och vägverket utsedd "utvald väg", med höga kultur- och naturvärden.

DERAGÅRD

Klass 3

Skogslandets jordbruk: Stenbefriade åkrar, en av kommunens bredaste stenmurar (ca 10 meter), stensatt väg, stenrösen, stenkällare, grävd brunn, stor ladugård med utsmyckade detaljer. Spår efter ett antal torp som kolade och körde till Orrefors järnbruk.

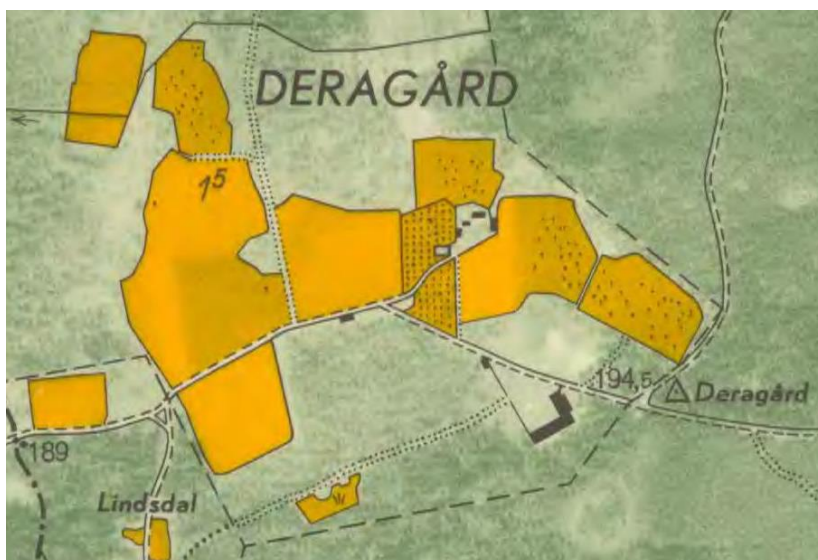
Skogen som resurs: Platsen för en av Sveriges första ångsågar.

Övriga berättelser: Berättelserna kring familjerna Krüger respektive Jacobsson (De anlade trädgård, ångsågen och en av länets största potatiskällare).

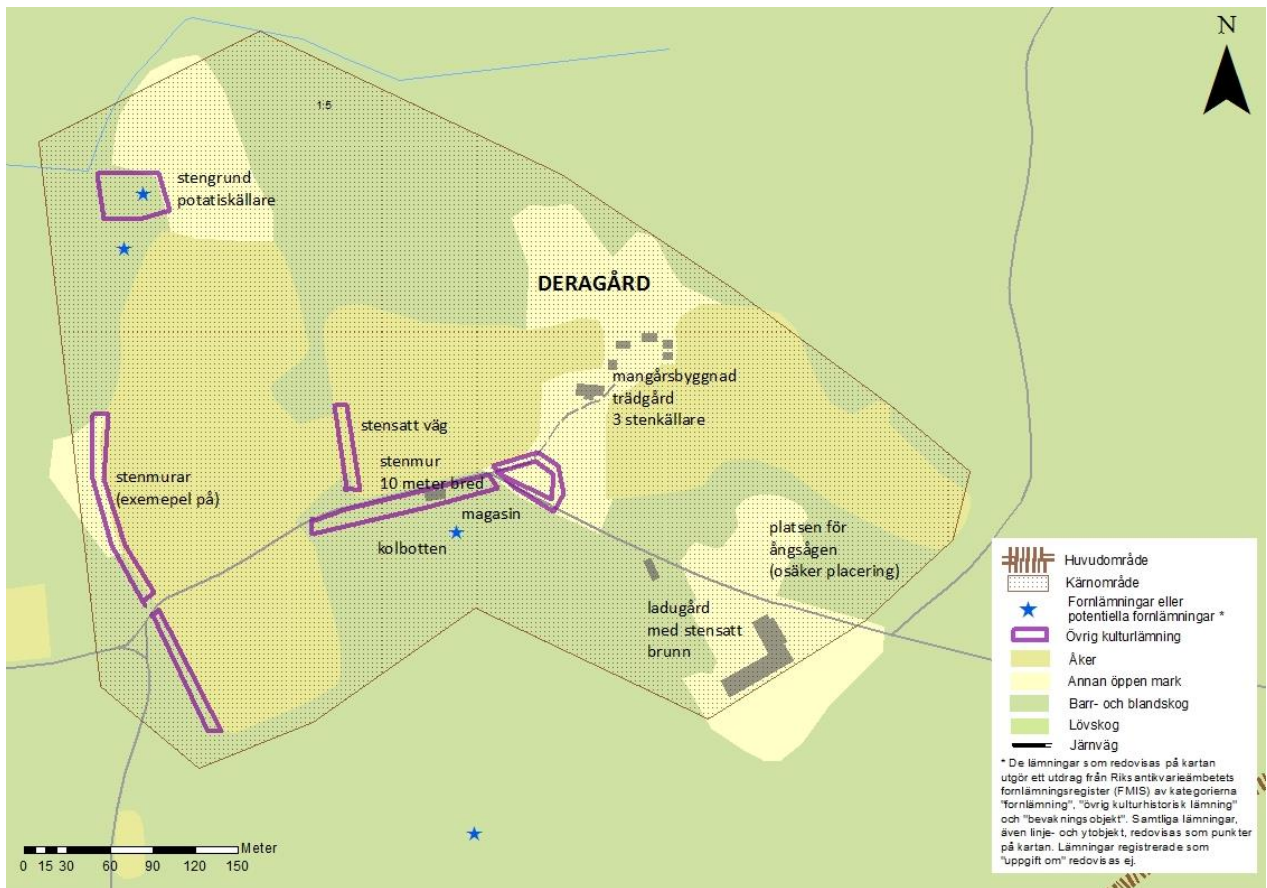
Beskrivning

Deragård är en ensamgård med stora omkringliggande skogar, i norra delen av kommunen. De stora åkrarna är stenbefriade, efter omfattande röjningsarbeten under 1800-talet och in på 1900-talet. Stenen som bröts här har använts till en av kommunens bredaste stenmurar och en av kommunens största potatiskällare (14x7 meter, med 3 meter höga väggar). Vid entrén till gården finns ett stort massivt trekantigt stenröse mellan två vägar. Ut mot de norra åkrarna finns en stensatt väg. Det finns också åkerholmar med stenrösen med träd. Mangårdsbyggnaden står ännu kvar men är 2013 i dåligt skick efter många års förfall och brist på underhåll. Delar och spår av en trädgård finns idag i form av fruktträd och vissa växter. Till bostadshusets miljö hör flera uthus, varav minst ett har inrasat tak. Två medelstora stenkällare ligger också vid bostadshuset. De har inrasade tak, men går att renovera eftersom de tjocka stenväggarna är hela. Ladugården som hör till gården är stor och med ovanligt påkostade utsmyckande detaljer. Flera av de pampiga fönstren är målade blindfönster. Till ladugårdsmiljön hör också en mycket djup handgrävd stensatt brunn. Till gården hör vidare ett stort magasin, som delvis ligger på den bredaste stenmuren, samt en ekonomibyggnad, troligen svinhus, på vägen mot ladugården. Vägarna på gården har inte samma sträckning idag som på 1800-talet. Strukturer som vägar och åkrar är dock desamma idag som 1940.

De fornlämningar som finns inom huvudområdet är stenkällaren med nummer Algutsboda 102:1 (Där står den som 15x9 meter) samt den nedan nämnda pestkyrkogården. Den har markerats en bit ifrån stenkällaren, som ej identifierad, med nummer 103:1. Precis söder om den breda stenmuren finns ett 5x5 meter stort odlingsröse med nummer 105:1 markerat och söder om denna en 12 meter i diameter stor kolbotten, med nummer 104:1 (se kartan ovan).

Utsnitt ur ekonomiska kartan baserad på flygbilder från 1946.

Kärnområdet.

Ur karta från 1826, medan det fortfarande fanns två gårdar i Deragård.

Historik

Främst var det torparna på de omkringliggande torpen som tvingades utföra stenbrytningen. Även om de flesta av deras torp idag är borta så finns resultatet av torparnas möda kvar för lång tid. Den äldsta kartan är från 1826. Då fanns två gårdar på ägorna, men vid mätningen inför laga skifte 1854 är det bara en gård kvar. Deragårds utägor var stora och torpen talrika, mellan 7 och 11 stycken, vilket är många i denna del av Småland. Möjligen kan orsaken vara att torparna utförde körslor och framställde träkol åt Orrefors järnbruk, och att det därför uppstod så många torpställen här. Torpen hette t ex Björkhagen och Yttratorp, båda finns kvar idag, samt Kullen, Rotebro, Flyadal, Lindsdal, och Nytorp, vilka är försvunna. Namnet Deragård kommer troligen ur ordet ”digher” dvs stor¹.

Gustaf Svensson i Stamphult intresserade på 1850-talet en grosshandlare Jacobsson från Kalmar att satsa i Deragård som hade stora skogar. ”Patron Jacobsson” var tydligen en driftig man. Han drev på de stordåd som torparna utförde med att göra åkrarna stenfria och bygga olika monument av stenen. Jacobsson lät också bygga en jättestor stenkällare för potatis, som enligt hörsägen i bygden var så stor att man skulle kunna köra in och vända med häst och vagn. Källaren skulle användas vid ett tilltänkt ångdrivet brännvinsbränneri. Detta blev dock aldrig byggt. Källarväggarna står kvar än idag. Han byggde och drev också en av landets första ångsågar på 1850-talet. Osäkert om det finns spår efter denna. Det finns ett bevarat träskrin i Algutsboda hembygdsförenings ägo, som varit Jacobssons. Det finns en hörsägen kopplad till ångsågen, som säger att Sven i Bälshult sa: *”... Folks förfall började när patron Jacobsson byggde ångsågen i Deragård 1856. Att inte ens orka handsåga sin plank, det måste ändå vara första steget mot en ny förvekligad livsstil...”*

Vägen till Deragård var en av fyra i socknen som anlades eller ställdes under allmänt underhåll mellan 1818–1866. Det visar på gårdens betydelse då. Idag är vägen enskild väg.

På 1890-talet såldes Deragård till köpmannen Ernst Kreuger från Kalmar². Ladugården uppfördes under hans tid, enligt vad som sägs en bra bit ifrån bostadshuset för att ”de fina damerna” skulle slippa känna lukterna. Troligen byggdes också sädesmagasinet under hans tid, samt anlades en park med fiskdamm vid huset. Man hade även en anställd trädgårdsmästare.

Jacobsson var morbror till Ivar Kreuger, som tillbringade några barndoms somrar på Deragård. Berättelserna om detta lever i bygden. En av dem handlar om ett möte mellan en gammal gumma från trakten och Ivar Kreuger som vuxen. Gumman säger: – *Men är det inte lille Ivar, vad sysslar du*

¹ Sid 247 ff, Algutsboda sockenbok nr I (1962)

² Ernst August Kreuger (1852–1946), var en svensk köpman, grundare av Kalmar tändsticksfabrik, och far till industri- och finansmannen Ivar Kreuger. Han övertog uppdraget som vice konsul för Ryssland (1895–1915) efter sin far.

med nuförtiden? Och Ivar svarar: – Jag säljer tändstickor, varpå gumman svarar – Ja, för min pojk har det inte heller gått så bra....

Det sägs i trakten att det finns en pestkyrkogård med en fyrkantig stensättning i en södersluttning intill en åker. Platsen är dock idag inte bekräftad.

Litteratur

Deragård – en märklig historia, sid 120 ff, ur Algutsboda sockenbok del V (1981)

Om ortnamn i Algutsboda, sid 247 ff, ur Algutsboda sockenbok nr I (1962)

Torp- och backstugebebyggelse i Deragård, sid 411, Algutsboda sockenbok del XI (2000)

Vägen till Lyckeby av Gösta Hultén, 2003.

Faktaundersökt av Brit Uppman

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt:

- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen. Öppenheten och ägoindelningarna. Tydligt exempel på öppna stenbrutna åkrar.
- Den 10 meter breda stenmuren jämte flera andra i liknande format.
- Övriga stenformationer, som den fyllda trekanten vid infarten till gården.
- "Stenvägen"
- Den bevarade lämningen av en potatiskällare, med ca 3 meter höga stenvägg.
- Ladugården med dekorerad fasad och blindfönster.
- Den djupa stensatta brunnen vid ladugården.
- Magasinet.
- Det stora bostadshuset med spår av en anlagd trädgård.
- Två stenkällare och uthus bakom bostadshuset.
- Spår av en anlagd trädgård/park vid huset, både framför och bakom, med fruktträd.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar.
- Om man kan lokalisera spår efter ångsågen är det av stort värde!

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Deragård utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som **särskilt värdefulla** ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskningförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till

byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §).

Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.

- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)
- Deragård är utpekad som en värdefull **vägmiljö** inom projektet "Vägen som kulturarv", framtaget av Länsstyrelsen i Kalmar län och Trafikverket.

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområden** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefulla bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Det är önskvärt att upprätta en kulturhistoriskt inriktad vård- och underhållsplan för byggnaderna.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.

- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Stenmonumenten som inte redan är skyddade som fornminne bör markeras i plan och skyddas.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Den ca 10 meter breda stenmuren, med gården och ett magasin.

Den stensatta vägen som leder ut till åkrarna norr om gården, och till ruinen efter den stora potatiskällaren.

Infarten till inägorna, med stenstolpar och stora stenbefriade åkrar.

Det separata stora sädesmagasinet visar att gården var stor.

En massiv trekantigt stenröse mellan två vägar.

Ruinen efter den stora potatiskällaren, med ca 3 meter höga väggar.

Bostadshuset med spår av trädgården i form av bland annat fruktträd

Bostadshuset i stort förfall 2013.

Bostadshuset med spår av trädgården i form av bland annat fruktträd. Från gårdstomten kan man blicka ut över de stora stenfria åkrarna (åt tre väderstreck).

Bevarat uthus med dass, samt två stenkällare med inrasade tak.

De två stenkällarna bakom bostadshuset har delvis inrasade tak, men kraftiga massiva stenväggar.

Den stora ladugården med dekorativa element på fasaderna. Uppförd på Krügers tid.

Ett av de många blindfönster som finns på ladugården. imponerande

Under den lilla överbyggnaden döljer sig den djupa handgrävda stensatta brunnen.

Länsstyrelsen
Kalmar län